
СОЦІАЛЬНО-МЕДИЧНІ ОСНОВИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ: ІСТОРИЧ АСПЕКТ

Бесєда Наталія

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Анотації:

У статті узагальнено і систематизовано уявлення про здоров'я, засоби і методи його збереження в різні історичні епохи. Проаналізовано особливості формування індивідуального й суспільного здоров'я. Охарактеризовано соціально-медичні основи здоров'язбереження дітей і молоді в історії людства.

SOCIAL-MEDICAL BASICS OF CHILDREN AND YOUTH HEALTH SAVING: HISTORICAL ASPECT Natalia Beseda The article justifies the actuality of the younger generation health saving problem. The results of investigations on the stated problem made by domestic and foreign scientists are generalized here. The author systematizes insights of health, means and methods of its preserving in different historical epochs. Social-medical basics of children and youth health saving are characterized as a result of retrospective analysis. The reasons of health deterioration connected with medical, ecological and socio-economic conditions of modern life are named. The issue of improving the standards of individual and common health is considered. The author highlights effective approaches to health saving.

СОЦИАЛЬНО-МЕДИЦИНСКИЕ ОСНОВЫ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕЖЕНИЯ ДЕТЕЙ И МОЛОДЕЖИ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ Бесєда Наталія В статье обоснована актуальность проблемы здоровьесбережения подрастающего поколения. Обобщены результаты исследований данной проблемы отечественными и зарубежными учеными. Систематизированы представления о здоровье, средства и методы его сохранения в различные исторические эпохи. В результате ретроспективного анализа охарактеризованы социально-медицинские основы здоровьесбережения детей и молодежи. Названы причины ухудшения здоровья, связанные с медицинскими, экологическими и социально-экономическими условиями современной жизни. Рассматривается вопрос повышения уровня индивидуального и общественного здоровья. Выделены эффективные подходы к здоровьесбережению.

Ключові слова:

здоров'язбереження дітей і молоді; соціально-медичний напрям здоров'язбереження; індивідуальне здоров'я; суспільне здоров'я.

children and youth health saving; social-medical focus of health saving; individual health; common health.

здоровьесбережение детей и молодежи; социально-медицинское направление здоровьесбережения; индивидуально здоровье; общественное здоровье.

Постановка наукової проблеми. Проблема збереження й зміцнення здоров'я молодого покоління в Україні нерозривно пов'язана з медичними, екологічними та соціально-економічними умовами. Це обумовлено низкою об'єктивних причин, серед яких найбільш вагомими, на нашу думку, є такі:

- зростання рівня захворюваності серед дитячого контингенту населення;
- загострення екологічних проблем в Україні та світі;
- погіршення соціо-економічних умов життя родини;
- надмірне зростання інтелектуального навантаження на учнів;
- несформованість стійких мотивацій у дітей і підлітків до здорового способу життя;
- низький рівень культури здоров'я родини.

З огляду на це, позитивних зрушень можна досягти завдяки розробленню відповідного нормативно-правового забезпечення, соціальних програм та педагогічних напрацювань у галузі здоров'язбереження дітей і молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і прикладних аспектів проблеми здоров'язбереження молодого покоління приділяли увагу вітчизняні й зарубіжні вчені, зокрема Г. Апанасенко, Л. Горяна, О. Дубогай, Л. Попова, С. Лапаєнко та ін. Сутність валеологічної культури учнів за сучасних умов навчання розкрили Т. Бойченко, О. Бондаренко, Л. Ващенко, М. Гончаренко, В. Горашук, В. Грибань, С. Кондратюк та ін. Соціальні проблеми здоров'я дітей і підлітків проаналізували Л. Бойко, Є. Неведомська, Ю. Науменко та ін. Головні чинники формування здоров'язбережувального освітнього середовища в школі визначили О. Ващенко, В. Звєкова, О. Клестова, К. Оглоблін та ін. Вивчення низки наукових розвідок указує на те, що історичний аналіз розвитку ідей здоров'язбереження висвітлено в напрацюваннях багатьох учених, а саме: В. Бобрицької, Є. Головахи, А. Надточасєва, Л. Сущенко, А. Цося та інших.

Унаслідок узагальнення поглядів теоретиків і практиків виокремимо головні підходи до здоров'язбереження учнів, а саме:

- аксіологічний (М. Коржова, С. Лапаєнко та ін.);
- медичний (М. Амосов, Г. Апанасенко, Л. Попова, Т. Резер та ін.);
- валеологічний (В. Бобрицька, В. Базарний, М. Гончаренко, Л. Горяна, Є. Неведомська та ін.);
- психологічний (І. Бех, Е. Вайнер, Л. Карамушка, С. Максименко, О. Хухлаєва та ін.);
- педагогічний (М. Безруких, О. Вакуленко, В. Горашук, Л. Сущенко, Л. Хомич, А. Царенко та ін.);
- компетентнісний (Л. Ващенко, Т. Бойченко, О. Ішук, С. Кириленко та ін.)» [1, с. 9].

Узагальнюючи вищевикладене, вважаємо, що розробленню перспективних підходів до збереження й зміцнення здоров'я молодого покоління значно сприятиме подальше вивчення медичних і соціальних засад здоров'язбереження та порівняння їх в історичній ретроспективі.

Мета статті – дослідити історичний шлях розробки соціально-медичних основ здоров'язбереження дітей і молоді.

Для досягнення означеної мети виокремлено такі **завдання**:

1. Систематизувати уявлення про здоров'я, засоби і методи його збереження в різні історичні епохи.
2. Охарактеризувати соціально-медичні основи здоров'язбереження в історії людства.

Результати дослідження. Соціально-медичний напрям дозволяє визначити ефективність синтезу соціальної та медичної практики в збереженні і зміцненні здоров'я молодого покоління. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговують ідеї здоров'язбереження молоді, описані ще давньогрецькими мислителями (Аристотель, Гіпократ, Епікур, Платон, Піфагор) та римськими (Гален, Цицерон, Цельс). У своїх працях вони підкреслюють значення профілактики захворювань і дотримання людиною правил здорового способу життя та доводять доцільність охоплення гігієнічними заходами усього людського буття [9]. Додамо, що Гален вперше пояснив лікувально-профілактичне значення фізичної праці для збереження і зміцнення здоров'я людини. Його праці містять прогресивні для того часу рекомендації щодо застосування гімнастики, дієти й масажу в лікуванні та профілактиці захворювань [9].

Заслуговують на увагу погляди інших римських філософів на спосіб життя людини. Як засвідчують історичні джерела, Цицерон вважав, що їжа і догляд за тілом мають бути спрямованими, насамперед, на збереження здоров'я та сил, а не на насолоду. Сенека був глибоко переконаний в тому, що на здоров'я людини згубний вплив має вияв негативних рис

характеру, шкідливих звичок, непомірності, жадібності, а вміння продовжувати життя прямо залежить від розвитку здатності не скорочувати його [2; 3; 9].

Як бачимо, в надбаннях античної епохи широко висвітлюються різні аспекти здоров'язбереження як соціальної проблеми. Це є свідченням того, що здоров'я розглядається як критерій морального, естетичного, етичного, інтелектуального розвитку окремого індивіда і нації загалом.

Після занепаду античності осередком розвитку освіти, науки і культури стає мусульманський Схід. Саме тут створюються школи-академії, в яких на основі праць Гіпократів, Галена та інших античних мислителів відбувається трансформація уявлень про збереження і зміцнення здоров'я людини.

На особливу увагу, з позиції нашого дослідження, заслуговує ім'я знаменитого Авіценни – Абу Алі Хусейна ібн Абдуллаха (980-1037 р.р.), вченого, філософа, лікаря, творця «Канону медицини» – медичної енциклопедії в 5 частинах. «Канон медицини» («Канон медичної науки») слід вважати підсумком поглядів і досвіду грецьких, римських, індійських і середньоазійських лікарів. У зв'язку з цим, праці Авіценни мають важливе значення для розробки засобів і методів здоров'язбереження, адже в них запропонована діагностика різноманітних функціональних станів людини та охарактеризована різниця між перехідним станом і власне хворобою, а також надані рекомендації щодо здорового способу життя. Отже, маємо підстави стверджувати, що донині не втрачають свого значення зібрані у «Каноні медичної науки» погляди Авіценни на здоровий спосіб життя як мистецтво здоров'язбереження [3; 7].

На нашу думку, нині особливої цінності набуває усвідомлення міркувань східних філософів про здоров'я, що знаходять своє відображення у таких канонічних творах: «Веди» (Стародавня Індія) та «П'ятикнижжя» (Стародавній Китай). Ці твори характеризують головні передумови здоров'язбережувальної поведінки та обґрунтовують доцільність гармонійного співіснування людини з навколишнім світом. Додамо, що на Заході в епоху Відродження також було доведено зумовленість рівня здоров'я людини розвитком її здатності досягати душевної рівноваги. До прикладу, Леонардо да Вінчі стверджував, що узгодження стихій в людині підтримує її, а неузгодження – руйнує і губить [2; 3].

Слід звернути увагу на те, що на теренах нашої країни проблема здоров'язбереження дітей гостро поставала ще з часів Київській Русі [3; 8]. Яскравим доказом цього є праця Володимира Мономаха «Повчання дітям», у якій автор закликає молодь дотримуватися моральних і релігійних норм, радить постійно дбати про духовне збагачення та підвищення свого освітнього рівня.

Як зазначають В. Звєкова [4], А. Цьось [8] та ін., у здоров'язбереженні слов'ян варто виокремити такі підходи: військово-фізичне та оздоровчо-рекреаційне виховання молодого покоління. Великого значення у здоров'язбереженні стародавніх слов'ян набуло виховання ідеалу богатиря, тобто юнака, який відзначався особливою фізичною силою і моральною чистотою. У зв'язку з цим виховання характеризувалося військово-фізичним спрямуванням і базувалося на зміцненні у юнаків відданості, загартованості, витривалості, швидкості, сили духу й сили тіла.

Продовження цих традицій знайшло своє відображення в розвитку українського козацтва. У Запорізькій Січі актуальності набуває не тільки всебічний фізичний розвиток козаків, а також формування у них високого патріотизму, волелюбності, відданості козацьким традиціям і поваги до людської гідності.

Характеризуючи особливості оздоровчо-рекреаційного виховання, звернемо увагу на те, що його головною метою була підготовка молоді до мисливства, рибальства, землеробства тощо. Цьому сприяло проведення різних видів фізичних вправ, народних ігор, обрядових дійств, танців і змагань. Вважаємо за доцільне застосування окремих із них на

уроках та в позаурочний час у сучасних загальноосвітніх закладах, адже це, на нашу думку, сприятиме формуванню культури здоров'я та підвищенню рівня загальної культури учнів.

Заслугує на увагу той факт, що на території Російської імперії з кінця XIX століття запроваджено медичний контроль за станом здоров'я учнів, але результати його здійснення не доносилися до відома педагогічних працівників. Така неузгодженість, звісно, не призвела до позитивних зрушень у галузі здоров'язбереження учнів [6].

Спробою вирішити проблемні аспекти здоров'язбереження дітей на державному рівні було створення в колишньому Радянському Союзі у липні 1918 року державного органу управління охороною здоров'я - Народного Комісаріату охорони здоров'я. Йому підпорядковувалися всі медико-санітарні установи, що раніше належали різним відомствам, організаціям і приватним особам. Окрім цього, з метою об'єднання наукових сил для розроблення принципово нових напрямів здоров'язбереження молодого покоління при Наркомздраві було сформовано Вчену медичну раду, перед якою поставало головне завдання – поліпшення профілактичної роботи серед працівників освіти, учнів загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних закладів. Передбачалося, що цьому сприятиме організація медико-санітарних служб, санітарних інспекцій, які були покликані розробити та впровадити ефективні підходи до масового оздоровлення людей, профілактики захворювань, розширення мережі здоров'язберезувальних установ і організацій.

Згодом, як зазначає Д. Шалаєв, із 1933 року відповідальність за сприяння правильному проведенню всіх елементів педагогічної роботи відповідно до вікових особливостей дітей покладалася на шкільних лікарів [6]. Зазначимо, що і цей крок не призвів до значного покращення здоров'я учнів, адже проблема здоров'язбереження розглядалася виключно через призму медичної, а не педагогічної науки.

На особливу увагу заслуговують наукові висновки медиків, фізіологів і педагогів 30 – 40-их років XX століття, що обґрунтовують значення ролі вчителя у формуванні здорового способу життя учнів. У цьому контексті варто згадати таких радянських учених: М. Антропова, В. Белінович, Л. Жданов та ін.

Узагальнення теоретичних і практичних надбань (В. Альбицький, Ю. Науменко, А. Хрипкова) засвідчує, що найважливішим напрямом впровадження наукових досліджень у галузі здоров'язбереження дітей і учнівської молоді в 70 – 80 роках минулого століття була розробка гігієнічних вимог до організації навчально-виробничої діяльності.

Особливо плідно у цьому напрямі працювали співробітники кафедри соціальної гігієни й організації охорони здоров'я II Московського медичного інституту ім. М. І. Пирогова, а саме: І. Лисицин, Н. Полуніна, Є. Савельєва, Л. Чупова та інші. Унаслідок цих досліджень було доведено вплив на здоров'я людини соціальних умов, зокрема, навчання, праці, побуту, відпочинку тощо.

У цьому контексті цікавими є висновки М. Лук'янової [5] щодо залежності якості здоров'язбереження від впливу соціальних чинників на здоров'я молоді. Дослідниця наголошує на особливому значенні деяких із них, а саме: повна сім'я, в якій зростає дитина, висока культура здоров'я батьків, проведення виховних заходів із профілактики захворювань і травматизму тощо. З огляду на це, автор закликає родину, школу і суспільство до спільного розв'язання актуальних питань здоров'язбереження молодого покоління.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що в дослідженнях, розглянутих у контексті реалізації соціально-медичного напрямку, здоров'язбереження дітей визначається як соціальний феномен і розглядається через призму збереження й зміцнення індивідуального та суспільного здоров'я. З огляду на це, заслуговує на увагу думка В. Успенської: «Виховання здорової дитини, охорона її здоров'я – основні проблеми всіх часів. Одне з головних завдань сучасного суспільства – створення такої освітньої системи, яка б не тільки виховувала освічену культурну людину, але й зберігала б та зміцнювала її здоров'я» [7, с. 258].

Підтвердження цьому знаходимо у наукових висновках В. Бобрицької [2; 3]. Вивчаючи теоретичні і методичні основи формування здорового способу життя у майбутніх учителів у процесі вивчення наук природничого циклу дослідниця наголошує, що «випускники педагогічних університетів часто не підготовлені до реалізації суспільно важливого завдання виховання здорового покоління, не здатні організувати навчально-виховний процес на основі здоров'язбережувальних освітніх технологій, недостатньо дбають про своє здоров'я і не дотримуються здорового способу життя» [3, с. 8].

На особливу увагу, з точки зору нашого дослідження, заслуговує поява в системі освіти загальноосвітніх навчальних закладів, діяльність яких передбачає підвищення рівня індивідуального здоров'я дітей, зміцнення у них здоров'язбережувальної компетентності та формування здоров'язбережувального освітнього середовища в школі. Такими є вальдорфські школи, заснування яких в Україні відбулося у 90-их р.р. XX століття, та «Школи здоров'я», виникнення яких почалося наприкінці 90-их років і пов'язане з приєднанням нашої країни до Проекту зі створення «Шкіл сприяння здоров'ю», розробленого Європейською Комісією, Радою Європи та ВООЗ у 1991 році. Характерною ознакою цих навчальних закладів є спрямованість на реалізацію європейських, загальнодержавних та регіональних програм, що забезпечують формування здорового способу життя молодого покоління.

Узагальнюючи вищевикладене, маємо підстави для таких **висновків**:

1. Ідеї здоров'язбереження дітей та учнівської молоді широко відображені у філософських, педагогічних, психологічних і медико-біологічних працях. Викладені в них погляди вчених присвячені головним чином аналізу змістових аспектів здоров'язбережувальної діяльності та розробленню теоретичних і практичних основ здоров'язбережувальних технологій.

2. У контексті реалізації соціально-медичного напрямку здоров'язбереження дітей і молоді визначається як соціальний феномен, розглядається через призму збереження й зміцнення індивідуального та суспільного здоров'я.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні педагогічних основ здоров'язбереження в світовій і вітчизняній історії.

Список використаних літературних джерел

1. Беседа Н. А. Підготовка вчителя до застосування здоров'язбережувальних технологій у системі методичної роботи загальноосвітнього навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. А. Беседа. – К., 2012. – 21 с.

2. Бобрицька В. І. Формування здоров'я молоді : актуалізація світового ретродосвіду в умовах сучасної університетської освіти : монографія / В. І. Бобрицька. – Полтава : ФОП Рибалка Д. Л., 2010. – 200 с.

3. Бобрицька В. І. Теоретичні і методичні основи формування здорового способу життя у майбутніх учителів у процесі вивчення природничих наук : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Валентина Іванівна Бобрицька. – К., 2006. – 489 с.

4. Звекова В. К. Підготовка майбутніх учителів до організації здоров'язберігаючого дозвілля школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вікторія Корніївна Звекова. – Ізмаїл, 2009. – 177 с.

5. Лукьянова М. И. Личностно ориентированное обучение как ресурс здоровьесбережения / М. И. Лукьянова // Психология обучения. – 2008. – № 5. – С. 49 – 56.

6. Родионов В. Психология здоровья школьников: технология работы / В. Родионов // Школьный психолог : Приложение к газете «Первое сентября». – 2007. – № 18. – С. 36 – 43.

7. Успенська В. Впровадження здоров'язберігальних технологій у загальноосвітньому навчальному закладі – вимога часу / В. Успенська // Рідна школа. – 2009. – № 4. – С. 44 – 48.

8. Цось А. В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців : навч. посіб. / А. В. Цось – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 376 с.

IV НАУКОВИЙ НАПРЯМ

9. Чернишова Є. Р. Підготовка вчителя до формування в учнів основ знань про здоров'я та безпеку життєдіяльності людини : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Євгенія Родіонівна Чернишова. – К., 2004. – 294 с.